

KOVÁCS ISTVÁN

A több nevű hős ezredes emléke

– Lipoty Surmacki avagy Zsurmay Lipót (1814–1867) –

A kiegyezéssel szinte egyidőben újraalapított *Honvéd* című lap 1867. augusztus 26-i száma az alábbi eseményről tudósított: „Zsurmay Lipót honvédezredes folyó hó 21-én az életből kimúlt. (...) A gyászolt honvédezredesnek hült teteme nagy számmal megjelent honvéd tisztikar és roppant néptömeg kíséretében a Kerepesi sírkertben tétetett örök nyugalomra.”

Hogy valójában lengyel emberről van szó, az a tudósításból egyértelműen kiderül: „Részt vett a[1830–31-es] lengyel szabadságharcban. Magyarországra menekült, s nevét ekkor változtatta Zsurmayra...” A kiegyezés után alig volt olyan nap, hogy honvédegylet ne alakult volna az országban. Ebben a hangulatban a Kerepesi temetőben megjelent „roppant néptömeg” számára Zsurmay nem volt ismeretlen. Száznegyven év múltán számunkra az. Pedig 1848. december elején volt némi esélye arra, hogy az erdélyi hadsereg parancsnoka legyen. Ki volt tehát Zsurmay?

Eredeti neve Surmacki, de ez előfordul Žurmański és a magyaros Dzurmanszky változatban is. 1814-ben született Bolesławban, az egy évvel később a bécsi kongresszuson Oroszországgal perszónálunióban létrehozott Lengyel Királyság radomi vajdaságában. Olyan családból származott, amelyben eleven a felosztott Lengyelország helyreállításáért folytatott küzdelem emléke. Az apa, Adam Surmacki, Napóleon zászlai alatt harcolt, s mint a visztulai légio 2. gyalogezredének főhadnagya, 1808-ban megsebesült a spanyolországi Saragossánál. Leopold 1825-től a legkiválóbb lengyel középiskolában, a krakkói Szent Anna Gimnáziumban tanult. (Ugyanott, ahol húsz évvel korábban Bem.) Miután 1830. november 29-én Varsóban „revolúció” tört ki, amelynek következtében nem egészen két hónap múlva I. Miklós cárt megfosztották a lengyel királyi tróntól, Leopold bátyjával, Augusttal együtt önként belépett a felkelt lengyel nemzet hadseregébe. Apja példáját követve ő is az 1831-ben napóleoni hagyományok szellemében újra megszervezett visztulai légióban harcolt.

A lengyel szabadságharc leverése után Galícián át Magyarországra menekült. Nevét Zsurmay Lipótra változtatva, Kassán született magyarnak adta ki magát, s 1832 nyarán így lépett be a Galíciában állomásozó

A csornai ütközet, 1849. június 13.

10. Vilmos huszárezredbe. 1851-ben papírra vetett rövid életrajzában büszkén szögezhetette le, hogy a ranglétrán felkapaszkodva helytállásával érdemelte ki 1845. június 10-én a hadnagyságot. 1847-es minősítési lapjának tömör jellemzése szerint jól beszél és ír lengyelül és németül, s elfogadhatóan beszél magyarul és franciául. Bajtársai szeretik, beosztással él, a civilekkel korrekt a kapcsolata, s annak ellenére, hogy nemrégiben lovasbalesetet szenvedett, jól lovagol.

A bécsi forradalom után tíz nappal, 1848. március 23-án kilépett a hadseregből. Lehet, hogy ennek gondolatával már két éve foglalkozott, amióta az osztrák hatóságok a fellázított galíciai jobbággyokkal közel ezer nemest mészároltattak le 1846 februárjában. Zömmel olyanokat, akik a tervezett nemzeti felkelés jelszavai között a jobbágyfelszabadítást is zászlajukra tűzték. Tény, mihelyt lehetőségessé vált, nem kívánt tovább császári lobogó alatt szolgálni. Így szinte természetes, hogy 1848. október 26-án élére állt a Vilmos huszárezred alezredesi osztálya Zbarázból hazatérni akaró 2. századának. (Egy huszárezred négy [egy ezredesi, egy alezredesi és két őrnagy] osztályból állt, egy osztály pedig két századból.) A tarnopoli sztarosztja jelentése szerint egyenesen Zsurmay buzdította szökésre a huszárokat...

Kalandos hazatérésüket riporter hűséggel rögzítette Eötvös Károly a *Százhetvenöt huszár* című elbeszélésében, amelynek tényanyagát Hermann János beszámolóiból merítette, aki a 10. Vilmos huszárezred

fent említett századában szolgált őrmesterként, s fontos szerepet játszott a szökés előkészítésében. Hermann az 1860-as évek második felében Eötvös Károly kérésére leírta hazatérésük krónikáját, amelyet elküldtek Jókainak, aki azt Baradlay Richárd kapitány Bécs alól Morvaországon keresztül hazaszökött századának történeteként dolgozta fel *A kőszívű ember fiaiban*. A *Nyolcvan huszár* című film is részben a Vilmos huszárezred történetének 1848-as őszi epizódjait jelenítette meg.

A Vilmos huszárezred két őrnagy osztályát a bécsi hadügyminisztérium Batthyány miniszterelnök kérésére már 1848 áprilisában Magyarországra vezényelte. A többiek mindennap várták a hazatérést bejelentő parancsot, amely azonban elmaradt. A légénység körében növekvő feszültséget fokozták a szerb felkelőkkel vívott véres délvidéki háború és Jellačić betörésének hírei. Apránként elhatározással érett az önálló (és önkényes) cselekvés gondolata. Elsőként október 11-én László János tizedes szökött meg Czortkówból az ezredesi osztály 1. századának ötven huszárával. Tizennégy embert veszítve öt nap múlva érkezett meg a Máramaros megyei Tarcaközre. Október 24-én az alezredesi osztály Tarnopolban állomásozó 1. századának százkilencvenöt huszára kerekedett fel Szontágh Frigyes hadnagy vezetésével. Véres összecsapások árán haladt a magyar határ felé, s száztizenkét embert veszítve november 27-én érkezett meg Körösmezőre.

Az alezredesi osztály 2. százada október 26-án este indult el az orosz határ közelében fekvő Zbaražból. A huszárszökések történetét tudományos apparátussal feldolgozó Rédvay István (*Huszáraink hazatérése 1848/49-ben*) és az irodalmi képzeletét ezúttal fegyelmező Eötvös Károly is aláhúzza, hogy ilyen távolságból a vállalkozásnak azáltal lehetett esélye, hogy a Galíciában ekkor még legalisan működő lengyel nemzeti gárdák, nemzeti tanácsok és magyarbarát bizottságok

beavatott tagjai pénzzel, vezetőikkel, élelmet biztosító közvetítő bázisok megszervezésével (vagyis nemesi udvarházak beszerzésével) támogatták a hazatérő huszárokat. Ez szinte nélkülözhetetlen volt, mivel a huszároknak a falvakat és városokat egyaránt ajánlatos volt elkerülniük. A reguláris osztrák gyalogság mellett ugyanis a vidék császárpárti lengyel és ukrán népfelkelői is útjukat állták. (Az utóbbiakkal való összecsapást a feltartóztatottak kerülni igyekeztek.)

Zsurmay minden bizonnyal tagja volt a területi magyarbarát bizottságnak, de döntéséhez az is hozzájárulhatott, hogy éveken át az alezredesi osztály 2. századában szolgált őrmesterként. A huszárok fenntartás nélkül követték őt. Útközben Trembowlánál az ezredesi osztály 2. századának egy része is csatlakozott hozzájuk, s így Zsurmay valójában közel kétszáz huszárral vonult be november 2-án Felsővisóra. Nyolc nappal később, fáradalmaikat kipihenve, innen mentek át Máramarosszigetre. November 12-én Zsurmayt századossá léptették elő, s kinevezték az általa haza-vezetett század parancsnokává.

„Daliás termet...” – jellemzi két szóval Eötvös Károly Zsurmayt. A XIX. század második felének egyik legkiválóbb emigráns lengyel írója és politikai gondolkodója, Zygmunt Miłkowski (írói nevén Teodor Tomasz Jeż), aki a magyar szabadságharc utolsó szakaszában a lengyel légio 3. zászlóaljában szolgált hadnagyként, *Emigráns arc képek* című munkájában *Surmacki* portréját is megrajzolta: „A természet magasságát és lovas tartását illetően is gránátos termettel ajándékozta meg. (...) Az arcát díszítő hosszú konya bajuszával mintha saját méltóságának tudatában nézett volna le a köznapi halandóra...” A róla készült fénykép is ilyennek mutatja őt.

Kinevezése után nem sokkal Zsurmay kapitány is csatlakozott századával Katona Miklós őrnagy Dés elfoglalását célzó hadjáratához, amelynek megindítását az indokolta, hogy az erdélyi magyar csapatok november 16-án Kolozsvárt kiürítve a történelmi Erdély peremére, Csucsra, Zsibó, Szilágyosomlyó térségébe vonultak vissza. Noha Katona őrnagy 5000 fős – igaz, nagyjából nemzeti – sereggel és 17 ágyúval rendelkezett, Désnél katasztrofális vereséget szenvedett Karl Urban határőr alezredes 5 ágyúval támogatott 2500 fős dandárjától. A teljes szétveréstől csak a bécsi légio és Zsurmay huszárszázada, valamint a lengyel Stanisław Tuszowski őrmester kitartó ágyúi mentették meg Katona őrnagy seregét. A visszavonult vert magyar had december 1-jén Nagybányát feladva Szatmárnémetibe hátrált, jóllehet nem üldözték. Az indokolatlan visszavonulást elrendelő parancs olyan

A vizaknai csata, 1849. február 4.

felháborodást váltott ki a tisztekből, hogy Katona Miklós vizsgálatot kért maga ellen, és a parancsnokságot átadta Zsurmaynak.

A „szatmárvidéki honvédi bizottmány” végérvényesen Zsurmay Lipót századost akarta kinevezni az újjászervezendő had parancsnokává, aki a kérést azzal hátrította el, hogy nem tudott jól magyarul. A következő napokban ettől függetlenül ő volt az ideiglenes parancsnok, amit az is bizonyít, hogy nevében küldték Pestre hadbírószági vizsgálatra a dési csatavesztőt, Katona Miklóst. Az Országos Honvédelmi Bizottmány azonban az ősz folyamán a hadügyminisztériumban segédtisztként szolgáló Szathmári Király Barna honvéd tábornoki századost nevezte ki „a szatmári had” élére, aki a Zemplén megyei tartalékcsoportot vezetve vett részt a sikertelen dési vállalkozásban. A híre nagy felháborodás tört ki a szatmári táborban. December 9-én tiltakozó beadványt intéztek az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz, amelyben közel száz altiszt és főtiszt aláírásával adott nyomatékot abbéli meggyőződésének, hogy Szathmári Király Barna iránt „a dési események után kevés bizodalom mutatkozik. (...) s az eddig itt már összegyűlt háromezernyi sereg köz- és határtalan bizalommal egyes-egyedül Zsurmay Lajos (sic!) Vilmos ezredbeli huszárszázados iránt van”, s őt kérték „ezen sereg parancsnokául kinevezni”. (Álláspontjuk helyességét az is bizonyítja, hogy Szathmári Király Barna 1849 elején igazoló eljárásra jelentkezett a császáriaknál.)

Ekkor már kilenc napja Bem József tábornok volt a „felső erdélyi hadsereg” fővezére, így a „szatmári had” is az ő parancsnoksága alá tartozott. December 9-én a főhadiszállásul kijelölt Szilágysomlyón intézkedett a vezérkari főnökévé kinevezett Czetz János őrnaggyal

együtt az erdélyi sereg újjászervezéséről és a Kolozsvár felszabadítását célzó hadművelet előkészítéséről. A „szatmári hadnak” már az előző napon parancsot küldött, hogy vonuljon Nagybányára. Az éppen december 9-én kelt fentebb idézett tiltakozó beadvány hírére lázadásnak vehette, mert parancsára másnap letartóztatták Zsurmayt. Ez ellen „a szatmári honvédi bizottmány” ismét tiltakozást nyújtott be az Országos Honvédelmi Bizottmánynak. A beadványban úgy jellemzik Zsurmayt, mint „reményünk setét ege egyetlen csillagát”.

Zsurmay minden bizonnyal tisztázta magát honfitársa előtt, mert rövidesen visszakérült az általa vezetett huszárszázad élére, amelyet betagoltak az újjászervezett erdélyi hadsereg Nagybányán és környékén álló III. dandárjába. Ennek közvetlenül Bem volt a parancsnoka, helyettese pedig Zsurmay. Így ő is részese volt a december 22-én és 23-án Dés térségében Jablonsky különítményével szemben kivívott győzelmeknek, s két nappal később a Kolozsvár felszabadítását lehetővé tevő apahidai összecsapásnak.

Zsurmay százada részt vett a Dél-Erdély felszabadításáért indított, első szakaszában sikertelen hadműveletben is. 1849. január 21-én Bessel együtt vonult vissza Nagyszebentől Vizaknára. Az ott vívott ütközet alatt azonban elszakadt a tábornoktól, és az ezt követő hetekben egy kisebb különítménnyel önállóan működött. Február 9-én a Piski hídi győzelem napján Zsurmay Medgyesről szorította ki az osztrák helyőrséget, majd a Székelyföldről igyekezett távol tartani August Heydte százados száguldó különítményét. Bem elégedett lehetett honfitársával, mert február 3-án (január 23-i érvénnyel) őrnaggyá léptette elő. Zsurmay rászolgált a bizalomra, március 3-án váratlan megérkezésével és energikus fellépésével kis híján győzelemre fordította a vesztes medgyesi ütközetet.

Március második felében azonban a lengyel törzstiszt kapcsolata megromlott lengyel felettesével. Ennek az volt az oka, hogy a Vilmos huszárezred egyik századának két huszáriját súlyos fegyelemsértésért Bem agyonlövötte, s parancsnokukat, Szontágh Frigyes kapitányt elbocsátotta az erdélyi hadseregtől. (Később ezrede tartalékszázadát szervezte Belényesen.) Tiltakozásul Zsurmay őrnagy sem kívánt Bem parancsai alatt szolgálni. Ennek következtében került át Erdélyből a Dunántúlra, ahol a Vilmos huszárezred Kmety György ezredes hadosztályában szolgáló osztályához osztották be. Ennek élén vett részt a június 13-i győztes csornai ütközetben.

A *Honvédban* napvilágot látott megemlékezés szerint „huszáraival lengyel dzsidások ellen – kardját hüvelybe téve – rohant, és lengyel honfiat nem fegyverrel, hanem dorgáló szóval támadta meg: hogy miként tehetik ők, a szabadság után sóvárgó nemzet gyermekei, hogy egy szabadságért küzdő nemzet ellen harcoljanak!” A császári Schwarzenberg dzsidásrezred lengyel és ukrán harcosait nem hatották meg Zsurmay szavai, kemény ellenfeleknek bizonyultak. A lengyel őrnagy honfitársa és bajtársa, Władysław Dzwonkowski kapitány az ő kardcsapásaiktól kapott halálos sebeket.

Július elején Zsurmay Kmety tábornok hadosztályával együtt lekerült a délvidéki frontra, ahol Jellačić osztrák–szerb hadteste ellen harcolt. Vitézségeért július 25-én alezredessé léptették elő. Részt vett a katasztrofális vereséggel végződő temesvári csatában is. Nem menekült ki Törökországba, hanem Vécsey Károly tábornok hadtestéhez csatlakozva Lugosról az Erdély kapuját jelentő Facsetig vonult. A mintegy 7000 fős sereg itt kettévált, egyik része követte Bemét, aki folytatni akarta a harcot, s a Dévánál táborozó orosz hadosztállyal készült megmérkőzni. Vécsey azonban csapatainak állapotát látva fel akart hagyni a további küzdelemmel, s Nagyváradnak vette az irányt. Zsurmay alezredes is vele tartott, és együtt tették le a fegyvert Borosjenőben augusztus 21-én. Szontágh Frigyes őrnagy és Hermann János főhadnagy ugyanitt oldották le kardjukat.

Zsurmay osztozott bajtársai sorsában: az oroszok átadták az osztrákoknak. Az aradi hadbíróóság 1849. december 6-án halált mondott ki a fejére, de az ítéletet kegyelemből 16 évi várfogságra változtatta. Szontágh Frigyes őrnagyot 1850. március 10-én ítélték kötéltálgalálásra Aradon. Az ő ítéletét 18 évi várfogságra változtatták. Négy év múlva Kufsteinben halt meg. (Hermann János főhadnagyot közlegényként besorozták a Vilmos huszárezredbe. 1852-ben szerelt le, s Veszprémben megállapodva gabonakereskedő lett. A kiegyezés utáni évtizedben már nyugállományú honvédszázadosként Szamosújvárra költözött, ahol 1879-ben önkézével vetett véget életének.)

Zsurmaynak mindössze fél évet kellett büntetéséből letöltenie, mert mint cári alattvalót 1850 nyarán átadták az oroszoknak. Sajátos helyzeténél fogva elkerülte a cári hadbíróóságot. Egyrészt nem tudtak, vagy nem akartak tudni arról, hogy közlegényként részt vett az 1831-es lengyel–orosz háborúban, másrészt azt nem rótták fel bűnéül, hogy az osztrák hadsereg tisztjeként állt át a magyarokhoz. Rendőri felügyelet alatt állva letelepedhetett apjának az Olkuszi járásban birtokán, közel az osztrák határhoz.

1853 tavaszán Franciaországba utazott, ahol egy idő után Párizsból átköltözött Toulonba. Itt érte a krími háború kitörésének híre. 1854. november 6-án tizenhét önkéntes társával áthajózott Isztambulba, ahol belépett az angol szolgálatban álló Władysław Zamoyski tábornok 2. szultáni kozákezerredébe. November 17-én indult a harctérre. Mivel várakozása ellenére nem ő lett a lengyel kozákezerred parancsnoka, kilépett a hadseregből, s passzív szemlélője maradt a hadi eseményeknek és aktív bírálója Zamoyski tábornoknak. A háború után Isztambulban telepedett le, amelynek egyik főutcáján „magyaros” kávéházat nyitott. Nem tudható pontosan, mit jelentett a „magyaros” jelző. Feltehetőleg nem azt, hogy akinek nem ízlett a kávé vagy péksütemény, azt egyszerűen kipenderítette az utcára. Miłkowski szerint, aki ezt az esetenként bárdolatlan vendéglátást feljegyezte, Zsurmay mindig a legnagyobb tisztelet hangján szólt Bemről, akinek nagyságát – szerinte – csak Napóleonéhoz lehet mérni. Az unokaöccsét, III. Napóleon Lajost ellenben nem győzte szidni amiatt, hogy a krími háborút Oroszország európai helyzetét érintetlenül hagyó békekötéssel zárta le. Miłkowski azt is feljegyezte, hogy miután egy alkalommal közösen végiglátogatták a Louvre kiállítótermeit, Zsurmay megjegyezte: ilyen élményben már nem egy magyar főúr kastélyában része volt.

1859 nyarán az Ausztria és a Piemonti–Szárd Királyság, valamint a vele szövetséges Franciaország között kitört háború után belépett a szerveződő itáliai magyar légióba, amelyben ezredes lett. Annak feloszlása után 1860-ban a szárd király hadseregében folytatta a katonai pályát. Az 1860-as évek elejétől ismét részt vett a lengyel emigráció tevékenységében, de a magyar számkivetettekkel se szakadt meg a kapcsolata. 1864-ben Klapka Kupa Hümérrel együtt őt küldte Moldvába, hogy az együttműködésre kész románokkal és lengyel emigránsokkal felvesse a kapcsolatot. Ennek közvetlen célja az 1863. januárjában Orosz-Lengyelországban kirobbant lengyel szabadságharc támogatása lett volna. Zsurmay missziója azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Zsurmay Lipót a kiegyezés után a fővárosban telepedett le, s alapítója lett a pesti honvédegyeletnek. Néhány hónap múlva ennek tagjaként halt meg. A fentebb idézett temetési megemlékezés az alábbi szavakkal fejeződik be: „Végül Galeczky lengyel születésű honvédtárs, ki a magyar, karimiai [krími] és olasz hadjáratokban az elhunytal harcolt, mondott néhány megható búcsúszót, tiszteletébe ajánlva lengyel honatársainak a hős ezredes emlékét...” Az ajánlás a magyaroknak is szólt. ■